

KONVERENTS

Maastikule kleepuv tekst

TEESID

Maastikule kleepuv tekst

Eesti Kirjandusmuuseum
ESTONIAN LITERARY MUSEUM

EESTI RAHVALUULE ARHIIV

KAJAK
Keskkonnaajaloo Keskus

TALLINNA ÜLIKOOL

EESTI KULTUURKAPITAL

Toimetanud Risto Järv, Elle-Mari Talivee, Kadri Tüür
Kujundanud Tiiu Pirsko

Kasutatud fragmente Underi ja Tuglase Kirjanduskeskuse F. Tuglase kogust:

Jaan Vahtra, Maastik majadega (1920. aastad);

Evald Okas, Maastik (1946).

Konverentsi toimumist on toetanud HTM projektid IUT28-1 (Põimunud kirjandus-
lood: Eesti kirjakultuuri diskursiivne ajalugu), IUT22-4 (Folkloor kultuurilise kom-
munikatsiooni protsessis: ideoloogiad ja kogukonnad), EKKM14-343 (Friedebert
Tuglase, Marie Underi, Artur Adsoni ja nende kaasteeliste vaimne pärand ajalis-
ruumilises kontekstis) ning Eesti Kultuurkapital.

Autoriõigused:

Eesti TA Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus

Eesti Kirjandusmuuseum

Tallinna Ülikool

Tekstid: autorid

ISBN 978-9985-865-47-7

Konverents

MAASTIKULE KLEEPUV TEKST

9.–11. juuni 2016

Eesti Teaduste Akadeemia Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus,
Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiiv,
Tallinna Ülikooli Ajaloo, Arheoloogia ja Kunstiajaloo Keskus,
Kesklinnaajaloo Keskus

TEESID

Tallinn-Särghaua 2016

KONVERENTSI KAVA

9. juuni 2016, ettekandepäev Eesti TA Underi ja Tuglase Kirjanduskeskuse muuseumiosakonnas Tallinn-Nõmmel, Väikese Illimari 12.

9.15 Tervituskohv

9.30 Kadri Tüür (KAJAK/Tartu Ülikool) ja Elle-Mari Talivee (Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus/Tallinna Ülikool), Lähenedmistest kirjanduslikele maastikele

9.40–10.00 Ulrike Plath (Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus/Tallinna Ülikool), Karl Gottlob Sonntag tekstilise maastiku kujundajana

10.00–10.20 Linda Kaljundi (Tallinna Ülikool), Autentsed maastikud ja hilisnõukogude Eesti

Küsimused/rohvipaus

10.30–10.50 Piret Pungas-Kohv (Eestimaa Looduse Fond), Väike sooretk läbi eesti ilukirjanduse

10.50–11.10 Ene-Reet Soovik (Tartu Ülikool), Maastikust lähtuv tekst: kommentaare ilukirjanduslikule sooretkele

Küsimused/rohvipaus

11.20–11.40 Virve Sarapik (Eesti Kunstiakadeemia), Maastik, maal ja kogemus

11.40–12.00 Marju Kõivupu (Tallinna Ülikool), Kalmistu kui kodupaiga sümbol – kas ajalooks saanud väärtus?

10. juuni 2016, väljasõiduseminar Kurgjal Carl Robert Jakobsoni talumuuseumis ja Särghaua Tallinna Tehnikaülikooli maateaduste ja keskkonnatehnoloogia õppekeskuses

11.30–13.15 Ekskursioon ja lõunasöök Kurgjal

Särghaua õppekeskus

13.30–14.00 Kirjanik Jan Kaus, Täidetud ruum

14.00–14.20 Mari-Ann Rimmel (Eesti Kirjandusmuuseum), Muutuv maastik pärimustekstides ja kogukonnamälus

14.20–14.40 Lona Päll (Eesti Kirjandusmuuseum), „Älved, laukad, huulhein, meeleoluks kaasas vein“: keskkonnaseosed pärimuses
Kakerdaja raba lugude näitel

Kohvipaus

15.00–15.20 Valdo Valper (Eesti Kirjandusmuuseum), „Minu maastikud“. Eksperthinnang

15.20–15.40 Taavi Pae (Tartu Ülikool), Eesti rahvusatlase maastikud

15.40–16.00 Evelyn Fridolin (Tartu Ülikool/Tallinna Tehnikakõrgkool), Kirjanduslikud kohanimed

16.00–16.20 Risto Järv (Eesti Kirjandusmuuseum/Tartu Ülikool), Ernst Peterson-Särgavast ja metsamuinasjuttudest

Kohvipaus ja ringkäik Särghaua

11. juuni 2016

10.00–13.00 Kirjanduslik ja geoloogiline Särghaua

dehe järck rahedat lehte
Põõrsin ja mõne sõna kui ehte
Tõõtsin silmile teiste seast.
Sõlame ligi süs mõne puiksin,
Jäka uksi ma juure leidsin:
Küüdena kürgas rida seast.
Ahenemate päikel
Marie Under

9. juunil 2016 maetakse Tallinn-Nõmmele Rahumäe surnuaiale perekonna hauaplatsile ümber Marie Underi, Artur Adsoni, Hedda Hakkeri ja Berta Underi säilmed. 1944. aastal Nõmme-kodust Rootsi pagulusse läinud luuletaja ja tema perekonna sooviks oli puhata kodumaa mullas.

SAATEKS

Konverentsi „Maastikule kleepuv tekst“ keskseteks teemadeks on maastik kirjanduses, rahvaluules ja keskkonnaajaloos. Tegemist on jätkukonverentsiga: 2015. aastal peeti Underi ja Tuglase Kirjanduskeskuse muuseumiosakonnas aiakonverentsi „...roheline öndsad lootused: aed ja loodus eesti kirjanduses“ kultuuriloolise väljasõiduga Kehrasse. Ettekannetes uuriti kitsamalt eesti looduse kirjeldusi ilukirjanduses ning laiemalt aia ning looduse käsitlemist Eesti ajaloos, seejuures ka baltisaksa ja siinse vene kogukonna kirjandusallikais. Käesoleval aastal on korraldajateringi ning käsitletavat laiendatud; üheks ühiskonverentsi ajendiks on Eesti Rahvaluule Arhiivi 2015. aasta kohapärimuse kogumise võistlus „Minu maastikud“, mille käigus saadeti arhiivile nii traditsioonilist (koha)pärimust kui maastikuga seotud täiesti isiklikku laadi kogemuskirjeldusi kõige laiemas tähenduses.

Pealkiri on taotluslikult poleemiline. Võime mõelda ilukirjanduslikest ja pärimustekstidest kui kirjutajale südamelähedastest maastikest orgaaniliselt välja kasvavatest võrsetest ja viljadest, kuid tähelepanu tuleks pöörata ka sellele, kuidas hakkavad kirja pandud tekstid mõjutama meie ettekujutusi reaalsusest. Lugeja tähelepanu koondub kirjasõnas kujutatud objektidele, nähtustele, omadustele – nii võivad märkamata jääda need maastike omadused, mis ei ole kirjasõnaga kaetud. Tekst võib maastikule kleepuda ja suunata tugevasti meie arusaamu sellega suhestumiseks sobilikest viisidest. Meie kui uurijate ülesanne on selliseid juhtumeid avastada ja kriitiliselt analüüsida: mida me maastike tekstualiseerimisel võidame, mida kaotame? Kas tasakaal on võimalik?

Konverentsi „Maastikule kleepuv tekst“ esimene pool leiab aset Tallinnas Underi ja Tuglase Kirjanduskeskuse muuseumiosakonnas, teine pool väljasõiduseminarina Tallinna Tehnikaülikooli Särghaua maateaduste ja keskkonnatehnoloogia õppekeskuses. Külastame Marie Underile, Artur Adsonile, Friedebert ja Elo Tuglasele, Ernst Peterson-Särgavale ja Carl Robert Jakobsonile kunagi nii olulisi maastikke. Oma loomingut tähtsatest maastikest kõneleb kirjanik Jan Kaus.

Elle-Mari Talivee
Kadri Tüür
Ulrike Plath
Risto Järvi

Jan Kaus

TÄIDETUD RUUM

jan.kaus@ekl.ee

Kui teatrilava on tühi ruum, mis tuleb etendusega täita, siis need ruumid, mida ma tavaliselt olen kirjeldanud, on tihedalt täidetud. Alles tähendustega täidetud ruumis või maastikul saab sündida selle sõnaline vaste, mis täidab maastiku hetkeks oma kiiresti lahtuva kajaga. Aga viimastel aastatel olen hakanud üha rohkem huvi tundma mittekohtade vastu.

Mulle tundub, et kuigi neid võib pidada tähenduselt hõredateks paikadeks, valitseb neis möödumise, hetkelisuse kurbus, mis tundub mulle väga eluline. See kurbus, see lahkumise saladus aitab mul muuta mittekohad kohtadeks. Lennujaamade vaiksemad nurgatagused ja raudteed on hakanud mulle üha rohkem meeldima, seal leian kontakti mööduvusega. See möödumus täidab esmapilgul täiesti lagedad ruumid ja maastikud.

Evelyn Fridolin

KIRJANDUSLIKUD KOHANIMED

Tartu Ülikool/Tallinna Tehnikakõrgkool

evelynfridolin@gmail.com

Belletristikas leidub mitmeid näiteid kirjanduslikest paikadest, mis on oma jälje jätnud tegelikule maastikule.

Mõni Eesti kant on autori omailmaga tugevalt üle kirjutatud, näiteks Alatskivi ja Peipsi kant Juhan Liivi ja Andrus Kasemaa kirjandusilmadega või Palamuse Oskar Lutsu „Kevade“ maastikega. Kui tuleb jutuks Poedirahu või Kukulinn, tekib ettekujutus just Peipsi-äärsest elust-olust. Palamuse see-eest seostub paljudele eestlastele ennekoike Lutsu loominguga.

Samas esineb ka paiku, mis on kirjandusruumi järgi suisa ümber nimetatud, selle ilmekaimaks näiteks on Vargamäe. Just Vargamäel, mitte Vetepere külas, toimuvad paljud Tammsaare loomingul põhinevad suveetendused või käiakse Tammsaare talumuuseumis. Vetepere on küll olemas, aga asub Vargamäe varjus.

Kirjanduslikud kohanimed on tugeva tähendusliku väljaga. Need ei ole lihtsalt suvalised kohad kuskil võõral maastikul, vaid äratavad paljudes ellu terveid kirjanduslikke maailmu. Piisab vaid koha nimetamisest, kui kujutluses ärkavad ellu Andresed, Pearud, Tootsid, Teeled. Need paigad tunduvad kirjanduslikku aega kinni jäävat või seda aega endas alal hoidvat. Vargamäe ei ole päris 21. sajandi koht – ikka tundub ta enam seostuvat 19. sajandi lõpu kui tänapäevaga. See ei ole pelgalt kõigi esile toodud paikade perifeersus, mis tingib aja tardumise – kuigi seegi aitab kaasa. Selle peapõhjuseks võibki pidada ennekõike kirjandusliku ruumi mõju.

Ettekandes käsitlen põhjalikumalt kirjanduslikke kohanimedid ning seda, mida nad maastikega teevad.

Risto Järv

ERNST PETERSON-SÄRGAVAST JA METSAMUINASJUTTUEST

Eesti Kirjandusmuuseum, Eesti Rahvaluule Arhiiv/Tartu Ülikool
risto@folklore.ee

Ernst Peterson-Särgava rahvajutuainesel põhinevad kirjanduslikud arendused raamatus „Ennemuistsed jutud Reinuvaderist rebasest“ (1911) on kataloogi ESTER andmetel ainsaks tema teoseks, mis viimase paarikümne aasta jooksul on Eestis eraldi pabertrükkisena ilmunud. Kahekümnest loost koosnev rebaseraamat polnud kuigi mahukas, veel õhem oli kolme muinasjuttu sisaldav raamat „Ennemuistsed jutud lastele“ (1909). On märgitud, nagu oluiks need kirjaniiku muu loominguga taustal „kõrvalepõike vili“ (Aleks 1963: 132). Siiski on tegu (laste)kirjanduslooga ning folkloristika seisukohalt kahtlemata väga märkimisväärsete teostega, kus on maalitud meelde jääv muinasjutupildistik.

Kirjaniikutaiuga tehtud rahvapäraste süžeede ümbersõnastuste ning stilistiliste vahendite kasutamise (näiteks alliteratsiooni suurendamine) tulemusena on Peterson-Särgava loonud seriaalse lugudekogumi, mis osutus väga mõjusaks – need lood said rahva seas populaarseks ning taasjutustatavaks. Kõnekas on seik, et kui 2006. aastal Setumaal rahvaluulet kogudes küsisime muinasjutte, räägiti meile lugu Pisikesest Pillekesest, metsa läinud tüdrukust, kes esineb „Ennemuistsete juttude“ esimeses loos. See rahvapärasesse loosse toodud autorilisandus osutus meelde jäävaks tegelaskujuks, mis sobis rahvajutust lastejutu staatusesse liikuva loo struktuuri. Kirjaniiku ülejäänud lood järgivad rahvapäraseid süžeid, kuid on ka erinevusi detailides.

Muinasjutt kui tavaliselt aja ning kohaga mitteseotud aines on loomuldasa harva konkreetseesse maastikku „kleepunud“ ning loomamuinasjuttudes räägitaksegi tavaliselt üldisemalt „meie maast“ kui konkreetsetest reaaliatest (vrd Jason 1977: 194–197). Nii toimub ka Peterson-Särgava tegevus üldisemalt kodumaa maastikel ja metsas. Kodanik Karl Ernst Petersoni kirjaniikunimesse Ernst Peterson-Särgava on aga kleepunud ajaloolise Särghaua talukoha nimi.

Ettekandes vaatlen Peterson-Särgava kahes muinasjutukogumikus vahendatud metsarahva lugusid teiste samasüzeeliste eesti loomamuinasjuttude ning tema isa Jüri Petersoni kogutud rahvajuttude taustal.

KIRJANDUS:

Alekōrs, Richard 1963. E. Peterson-Särgava. Elu ja looming. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.

Jason, Heda 1977. Ethnopoetry. Form, content, function. (Forum theologiae linguisticae 11). Bonn: Linguistica Biblica.

Peterson, E[rnst] 1909. Ennemuistsed jutud lastele. E. Petersoni jutustatud. Hulga ilusate värwi piltidega. Tallinnas, Eesti-kubermangu Kooliõpetajate Wastastikku Abiandmise Seltsi Kirjastus.

Peterson, Ernst 1911. Ennemuistsed jutud Reinuvaderist rebasest (Laste jutud nr. 2). Ernst Peterson'i jutustatud. Kunstniku R. R. Hirsch'i joonistustega. Tallinnas, Tallinnamaa kooliõpetajate wastastiku-abiandmise Seltsi kulul.

Linda Kaljundi

AUTENTSED MAASTIKUD JA HILISNÕUKOGUDE EESTI

Tallinna Ülikooli Ajaloo, Arheoloogia ja Kunstiajaloo Keskus, Keskraja Keskus
linda.kaljundi@ut.ee

Eesti kultuuri iseloomustab 1970.–1980. aastatel huvi uutmoodi autentse rahvakultuuri vastu – baltisakslastelt päranduseks saadud, Pätsu ja Nõukogude ajal jõudu kogunud pseudomütoloogiliste kangelaste ja folkloristlike kultuurivormide asemel asuvad kunstnikud, kirjanikud ja teised töötleva ja tõlgendama, aga ka koguma ja arhiveerima soome-ugri ja kohalikku vanemat rahvapärandit.

Ehkki see nähtus on hästi tuntud, on seda kummatigi võrdlemisi vähe analüüsitud, nagu ka paljude selle suundumuse kõige tuntumate esindajate, näiteks Kaljo Põllu või Lennart Meri loomingut. Ettekandes püüan sõnastada rea küsimusi, mida see võiks aidata hilisnõukogude Eesti kultuuri kohta tõstatada – ning seeläbi tole perioodi kultuuri- ja ühiskonnaelu kohta uusi tõlgendusi pakuda.

Miks vahetavad mitmed avangardistlike ja eksperimentaalsete suundumustega kaasa läinud autorid suunda, keskendudes rahvusvaheliste sisu- ja vormimängude asemel läänemeresoome rahvakultuurile? Millega seletada tihedaid seoseid erinevate kunsti-, aga ka teadusalade vahel, kus tähtsaks huvi siinse kultuuriruumi kõige arhailisemate ja arhetüüpsemate kihistuste kirjeldamise-konstrueerimise vastu? Siinjuures pole märkimisväärne üksnes tihe liiklus teljel kirjandus–kunst–film, vaid ka kirjanduse roll rahvaluuletekstide modernistlikku keelde tõlkijana. Millises võtmes tuleks tõlgendada eri kultuuri- ja teadusalade seoseid looduskaitseliikumisega? Mil määral peegeldavad need tendentsid kohalikke, ka eesti rahvuslusega seotud arenguid, mil määral aga rahvusülest moderniseerumise kriitikat ja keskkonnakaitse ideede levikut?

Viimase, kuid mitte vähemtähtsana – millist rolli mängisid rahvakultuuri modernistlike uustõlgenduste juures kujutelmad maastikest ja kas siinjuures oleks põhjust rääkida katsest rahvuse maastikke ümber kaardistada?

Marju Kõivupuu

KALMISTU KUI KODUPAIGA SÜMBOL – KAS AJALOOKS SAANUD VÄÄRTUS?

Tallinna Ülikool, Humanitaarteaduste Instituut

kpuu@tlu.ee

Teemal, kas kodumaa muld on väärtuse kaotanud väärtus, olen varemalthi mõtisklenud, nii suuliselt kui kirjalikult (Kõivupuu 2014). Muutuvate aegade ja väärtushinnangute tuultes on teema jätkuvalt aktuaalne ning oma ettekandes võtan arutelda, kuidas kalmistukultuur peegeldab tänase inimese ajalikke ja ajatuud väärtushinnanguid.

Poeetiliselt väljenduses võime kõnelda kalmistutest kui surnute saartest elavate maastikul. Kalmistud on samaaegselt nii matmispaigad kui ka võimu atribuut – surnud poliitiliste liidrite, kirjandus- ja kunstiinimeste übermatmine ning mälestamine võib olla ja on ka sümboolse võimu instrument. Kalmistud on kultuuripärand kõige laiemas tähenduses – nii nagu on seda park või vabaõhu-kunstimuseum, kuhu aeg-ajalt lisandub uusi eksponaate. Kalmistul pakuvad esteetiliselt elamusi nii skulptoritelt tellitud maitseka kujundusega hauakivid ja -skulptuurid, kalmude-käabaste ja hauaplatside kujundused, hauakirjad või muud kalmukujunduselemendid.

Kalmistust kui kodupaiga sümbolist on kirjutanud etnoloog Aivar Jürgenson Siberi eestlaste näitel, väites, et kalmistus ühinevad kodupaiga geograafiline, sotsiaalne ja ajaline mõõde. See on paik, kuhu kuuluvad lahkunud omaksed. Inimene, kes tajub enda ühtekuuluvust omastega, tahab kuuluda nendega kokku ka pärast surma ja seepärast saada maetud nende juurde. Kodumulda kaasas kandes – selle kohta on eri kultuuridest palju näiteid – kannab inimene kaasas kodumaad ja korrastab seeläbi ümbritsevat võõrast keskkonda.

Ilmar Jaksi novellis „Kodumaa muld“ võtab peategelane kodumaalt põgenedes padjapüüriga kaasa kodumaa mulda ja hakkab seda eksilis müüma saatusekaaslastele. Kui kodunt kaasavõetu saab otsa, ei ole kaupmehel sellest suurt lugu – muld on muld, kuni soovijaid jätkub. Oluline on ostja teadmine, et see peotäis mulda, mida

kodus rituaalselt säilitada või lahkunule viimsel teekonnal kirstukaanele panna, on pärit kodumaalt – maalt, kus on kinni esivanemate juured; maalt, kuhu oleme ikka soovinud saada maetud, kui meile antud aeg rord otsa saab. Nõnda nagu on kirjutanud Lydia Koidula luuletuses „Mu isamaa on minu arm“: „su rüppe heidan unele, mu püha Eestimaa!”

Seoses uute matmispraktikate levimisega (tuhastamine), samuti perekondlike ja sotsiaalsete võrgustike teisenemisega on ka Eestis muutunud järjest väheolulisemaks soov saada maetud oma lähedaste juurde ja ilmtingimata kodumaa mulda, samuti on hakanud hauaplats kaotama oma keskset tähtsust ja tähendust lahkunu meenutamisel ning mälestamisel. 2009. aastal vastas siinkirjutaja poolt läbiviidud matusekombestikku uurivale küsitlusele 31-aastane naine: „Ja tegelikult ka see koht ei ole oluline. [–] Ma siiamaani arvan, et see ei ole minu jaoks oluline, et mina saaksin kodumaa mulda. Minu jaoks oleks täiesti okei, kui kuskil välismaal mind kremeeritakse ja kuhugi see tuhk sinna, vastavalt nendele kommetele, maha maetakse, sest minu jaoks ei ole see nii oluline, mis juhtub selle kehaga.”

KIRJANDUS:

Jürgenson, Aivar 2004. Kalmistu kodupaiga sümbolina: Siberi eestlaste näide. – Mäetagused, nr 25.

Kõivupu, Marju 2014. Kodumaa muld kui... – Sirp, 7.11.2014.

Taavi Pae

EESTI RAHVUSATLASE MAASTIKUD

Tartu Ülikool, geograafia osakond

taavi.pae@ut.ee

Tartu Ülikooli geograafia osakonnas koostatakse Eesti rahvusatlast. Selle eeltöö käigus on koondatud ühtsesse andmebaasi suur hulk Eesti kartograafilist pärandit. Atlas on suunatud kõigile Eesti kultuuri-, aja- ja loodusloost huvitatutele. Ühelt poolt on tegemist teatmeteosega, kus Eesti saja-aastane areng on esitatud nii vanade kui uute kaunilt kujundatud kaartidega. Teisalt on tegemist riigi esindusteosega. Atlas on abiks kõigile teadmishuvilistele oma kodumaa tundmaõppimisel. Kaarte saab kasutada nii kodu-uurimises, õppetöös ja teadustegevuses kui ka Eesti tutvustamisel. Eesti rahvusatlast kui sellist pole senini ilmunud. 1899. aastal Soomes ilmunud maailma esimese rahvusatlase eeskujul alustati 1930. aastatel Eesti rahvusatlase väljaandmise eeltöödega. 1936. aasta lõpus loodi Loodusuurijate Seltsi juurde kartograafiakomisjon, mille esimees oli geograafiaprofessor August Tamme-kann. Valmisid küll mitmed kaardid, kuid trükkis suudeti välja anda vaid kõrgussuhete kaardileht mõõtkavas 1: 750 000.

Lisaks tavapärastele Eesti elu-olu kajastavatele kartograafilistele üldistustele on atlas esitamas huviväärsed eelkõige mitmesugustes raamatutes ja muudes trükiteostes esitatud kaardid, mida pole eraldi bibliografeeritud ja mis on seetõttu vähetuntud. Ettekandes käsitleme meie kartograafilise pärandi neid aspekte, kus maastikus paiknevad objektid on esitletud kaardil ning kohati vägagi üllatusliku nurga alt. Näiteks: kust pärineb Eesti saja aasta tagune eliit ja milliseid jälgi leiame neist tänasel maastikul või kuidas erineb baltisaksa maastik eestlaste maastikust lauamängude näitel. Ka Kalevipoja maastikuplaneerimise kartograafiline kujutamine ulatub ligi 150 aasta tagusesse aega ning pildiline Eesti kaartki pakub mitmeid eri võimalusi regionaalsete omapärade rõhutamiseks.

Ulrike Plath

KARL GOTTLob SONNTAG TEKSTILISTE MAASTIKE KUJUNDAJANA

Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus/Tallinna Ülikooli Ajaloo,
Arheoloogia ja Kunstiajaloo Keskus, Keskkonnaajaloo Keskus
plath@tlu.ee

Liivimaa superintendent Karl Gottlob Sonntag (1765–1827) oli Baltimaade valgustusajastul üks väljapaistvamaid mõtlejaid. Eriti paistab tema puhul silma oskus kõnetada erinevaid adressaate, arvestada nende taustaga ning valida sellest lähtudes kõneaine ja keeletase.

Valgustatud teoloogina valis ta oma jutlustes, kõnedes ja raamatutes tihti peale ebakonventsionaalseid, religioonist kõrvale jäävaid teemasid. Nõnda leiame tema loominguks nii mõndagi ka erinevatest maastikest ning loodusest üldisemalt.

Ettekandes analüüsin, kuidas Sonntag räägib maastikest erinevates žanrites: raamatutes väikeste laste jaoks, kooliraamatutes ja jutlustes. Vaatlen nii erinevaid maastike – alustades Riia linnamaastikust Vene Impeeriumi erinevate maastikeni välja, samuti seda, kuidas Sonntag räägib neist erinevatele vanusegruppidele ning arutan, kuidas tema viisi maastike kujundamisest ja mudeldamisest võiks pidada edukaks.

Piret Pungas-Kohv

VÄIKE SOORETK LÄBI EESTI ILUKIRJANDUSE

Eestimaa Looduse Fond

piretpk@elfond.ee

Eestlasi on määratletud küll metsa-, mere- või põllurahvaks. Samas on meie elulaadi nn vastaspoolel peidus vähemalt üks iseloomulik elukooslus – soo ja kõik see „metsik“, mis seal leidub ning mis argipraktikatesse jõuab näiteks koriluse, jahilkäikude, põgenemis- või eksimislugude kaudu. Laialt tuntud teadmiste kohaselt on Eestist ligi viiendik kaetud soodega. Tänapäevaks on ökoloogiliselt „elusaid“ soid, st neid, kus turvast liigniiskuse tõttu juurde ladestub, tegelikult alles vaid kuuel protsendil Eestimaa pinnast. Veel pool sajandit tagasi sooladena määratletavad maastikud on tänapäevaks kuivenduse mõjul muutunud kõdusoometsadeks, heina- või põllumaadeks. Ehkki soode kuivendamine asendus 1970. aastate lõpust osaliselt soode kaitsega (mis tänapäeval on omakorda jõudnud välja soode taastamiseni), on siiski toimunud oluline maastikumuuutus. Ilmselt ükski teine ökosüsteem Eestis ei ole saanud 20. sajandil nii lühikese aja jooksul nõnda vastandliku ja jõulise inimtegevuse osaliseks kui sood.

Sestap tekitab soodega ümberkäimise ambivalentne virvarr lisaks ökoloogilisele ning majanduslikule vaatepunktile küsimusi ka humanitaarsemast perspektiivist – milline on soole omistatud tähendusväljade mõju ning kas ja kuidas see väljendub nt soodega seonduvas loometöös? Kuna taolise aineistiku käsitlus tervikuna oleks väga mahukas, on siin vaatluse alla võetud hetkel vaid ilukirjandus, millest omakorda on esmase käsitluse all ca 60 teost. Žanripõhiselt ongi pearõhk teadus- või looduskirjanduse kõrval just ilukirjandusel, kuna sel kujul ilmneb ehk paremini soo nn tavakäsitlus, st olukord, kus enamikel juhtudest ei ole autoril (soo)ökoloogilist eriharidust, vaid isikliku vahetu tunnetuse ja kogemuse kaudu esitatud süžee, mille üks lüli on mingil moel ka soo.

Valdur Mikita on raamatus „Lindvistika“ iseloomustanud eesti kirjandust: „Madalmaad liigvesi, soolaukad, niiskus, udu ja pilved – nii-

sugune on meie esivanemate lugu, vähemasti kui uurida eesti kirjandust. Selles tähenduses on eesti kirjandus üks suur porimülgas" (Mikita 2015: 106). Mikita väide ärgitab täpsemalt uurima trükiste kirjandusliku narratiivi loomise juures ajastu käsitlemist ehk milline aeg ja kuidas suunab soo osatähtsust teoses; milline „tegelane" soo on ja kuidas kirjaniku loodu haakub laiemal ühiskondliku suhtumisega soodesse.

Loetu põhjal võib lühidalt öelda, et 20. sajandi teise pooleni on soo üksikute eranditega pigem vaesuse ja lõputu töö tekkepõhjus, äärmuslikumate süžeeeliinide korral ka hirmuallikas või lausa mõrva-
paik. Soo kui ümbritseva keskkonna osatähtsus käsitletud teostes on väga varieeruv, kõikides pelgalt olustiku määratlusest justkui elustatud tegelaseni. Veelgi konkreetsema ja lausa kehalise väljundi leiab soo sookolli näol, kes abstraktselt hirmuallikast on 20. sajandi lõpuks muutunud looduskaitsealise väärtusi kandva mõtteviisi ning väärtuste kehastuseks ja laste õpetajaks.

Teesid on valminud Eestimaa Looduse Fondi projekti „Soode kaitse ja taastamine" ühe tegevusena, mida rahastab Euroopa Komisjoni LIFE-programm ning Keskkonnainvesteeringute Keskus.

KIRJANDUS:

M i k i t a , Valdur 2015. Lindvistika ehk metsa see lingvistika. [Tartumaa]: Välgi metsad.

Lona Päll

„ÄLVED, LAUKAD, HUULHEIN, MEELEOLUKS KAASASVEIN“: KESKKONNASEOSED PÄRIMUSES KAKERDAJA RABA LUGUDE NÄITEL

Eesti Kirjandusmuuseum, Eesti Rahvalaule Arhiiv

lona.pall@gmail.com

Maastik on nagu suletud tekst või võõrkeelne käsikiri, mida pärimus ellu äratada võimaldab, on kirjutanud Mari-Ann Rimmel (2004: 8). Ka mina olen samamoodi tundnud, aga veelgi enam olen tundnud, et pärimustekstid jäävad suletuks, et ka need sisaldavad mulle mõistetamatuid väljendeid või viiteid. Maastike ja tekstide suhetest rääkides alustangi ehk natuke teisest suunast: mitte maastikule kleepuvate tekstide mõtestamisest, vaid pärimustekstides kirjeldatud maastike lahti kodeerimisega. Et jõuda lõpuks siiski ka selleni, kuidas tõlgenduste avardamine ruumis tähendab paratamatut märke maastikul.

Kohapärimus on lokaliseeritav, kõneleb paikadest või keskkonnast ja väljendab kohakogemust. Kohtade representeerimine pärimuses toimub kohaseoste kaudu ehk mitmesuguste viidete kaudu tekstivälisele keskkonnale. Kogemus, mida kohapärimus väljendab, on eeskätt keskkonnas viibimise kogemus, vahetu kokkupuude. Keskkonnaseoselise tõlgenduse üheks näiteks on Kakerdaja kohanimena, mis kätkeb endas ühtviisi kohakirjeldust (seal elavad liikide kohta), viidet narratiivile, koha seisukohalt olulisele loole (järvekaur on Kakerdaja lugudes üheks teemaks), ja eripärasele keskkonnakogemusele (kakerdamine kui võimalik viide soos liikumise viisile).

Kakerdaja rabaga seotud lugude kasutamine illustreeriva materjalina tuleneb mu pikemaajalisest kokkupuutest selle paigaga. Olen ajavahemikul 2011–2015 teinud intervjuusid ja ette võtnud ühiseid rabamatku inimestega, kelle jaoks on Kakerdaja ühel või teisel põhjusel oluline olnud.

Kakerdaja looduse ja pärimuse erilisust on tõenäoliselt kõige jõulisemalt ja avaramale ringile raamatute, raadiosaadete ja esinemiste kaudu edasi andnud Fred Jüssi. Kõrvemaa metsad ja metsajõed (Mustjõgi, Tarvasjõgi, Jänijõgi), metsa- ja lammiheinamaad koos heinaküünidega, samuti Kõrvemaale iseloomulikud avarad saarte ja

seljandikega liigendatud soolad moodustavad ta raamatute omase ja tuttavliku ruumi. Jüssi on kirjutanud Kõrvemaast kui oma vaimse sünnimise kohast (Jüssi 2003: 16) ja jutustanud Kakerdaja raba veerel asuvast Noku talust enda arengu ja kujunemise ühe võtmepaigana (Jüssi 1995, 1972). Kakerdajaga seotud mitmed pärimuslood on saanud kohalike ja huviliste jaoks (taas)tuttavaks populaarse Järvamaa kohapärimuse raamatu „Arad veed ja salateed“ (Remmel 2004) kaudu.

Kakerdaja raba keskkonna eripära on motiveerinud nii folkloorseid kui kirjanduslikke tõlgendusi, ent nende pinnalt on omakorda hakatud muutma paika. Muutusi on suunanud ühelt poolt püüd sookeskkonda „tõlkida“ ja kultuuriomaselt struktureerida ning teisalt soov neid paiku eksponeerida. Nii on Kakerdaja raba võimalik vaadelda nii pärimuses representeeritud kui ka pärimust väljendava ja tõlgendusi suunava ruumina.

KIRJANDUS:

J ü s s i , Fred 1972. Eidest, taadist ja... – Eesti Loodus, nr 5, lk 257–261.

J ü s s i , Fred 1995. Sügis. Tallinn: Eesti Loodusfoto.

J ü s s i , Fred 2003. Ajamustrid. Tallinn: Pilgrim.

R e m m e l , Mari-Ann (koost) 2004. Arad veed ja salateed: Järvamaa kohapärimus. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum.

Mari-Ann Remmel

MUUTUV MAASTIK PÄRIMUSTEKSTIDES JA KOGUKONNAMÄLUS

Eesti Kirjandusmuuseum, Eesti Rahvaluule Arhiiv

mariann@folklore.ee

Viimasel kümnendil olen osalenud paljudel välitöödel (sh kodukihelkonnas Jüris), kus põhirõhk on kohapärimusel – tekstidel, mis ühel või teisel viisil seostuvad maastiku ja selle objektidega. Pärimuse kogumine on võidujooks ajaga, paljud küsitletud on juba siitilmast lahkunud. Rahvaluulearhiivis töötamise kogemus võimaldab võrrelda varem talletatud tekste teemadega, mis tulevad jutuks kõneldes praeguste maainimestega. Sageli on tänapäeval teemaks just maastiku muutmine (sh maaparandus, uusarendused).

Ettekandes arutlen, milline on kohaliku inimese ruumimälu ning kuidas muutustega kohanetakse. On piirkondi, kus muutused on väga suured. Piirkonna ja selle asukate sügavam tundmine teeb nähtavaks ka kogukondliku võrgustiku, mis pärimuslikku infot kannab. Selle võrgustiku struktuur muutub samuti. Intervjuude tegemise käigus on mul tekkinud mitmeid küsimusi, mille üle ettekandes arutlen – kuivõrd ja mil viisil suudab kohapärimuse uurija tajuda minevikumaastikku, mis on (koha)juttude kogumise perioodi vältel saanud uue ilme? Milline on juttudes kajastuv kujuteldava ning reaalse maastiku suhe? Kui kaua püsivad häibel lood hävinud paikadest? Kuidas mõjutab uurija maastikutunnetust korduv käimine samas kohas?

Virve Sarapik

MAASTIK, MAAL JA KOGEMUS

Eesti Kunstiakadeemia

virve.sarapik@artun.ee

Arutan oma ettekandes aeg-ajalt õhus oleva väite üle, et piltkujutised ja tekstid ei esita mitte autori vahetut looduskogemust, vaid tuginevad varemöeldule, väljakujunenud tavadele. Maastik ei ole loodus ise, vaid kultuuritegu inimese ja looduse vahel. Kunstiajaloost on sellele väitele võimalik tuge leida küll. Kirjandustekstid kipuvad seevastu taolisele deterministlikule seisukohale avaldama vastupanu. Võibki küsida – kuidas ja miks? Samuti seda, mis osa on looduskogemuse sõnastamisel maastiku mõistel. Ettekanne lähtub paarist teosest, mille pealkirjas leiduv maastiku sõna suunab tahtmatult lugeja eelhäälestust.

Ene-Reet Soovik

**MAASTIKUST LÄHTUV TEKST:
KOMMENTAARE ILUKIRJANDUSLIKULE SOORETKELE**

Tartu Ülikool

ene-reet.soovik@ut.ee

Ettekanne lähtub 2015. aasta Prima Vista kirjandusfestivalil läbi viidud kirjanduslikust eksperimendist. Festivali raames külastas rahvusvaheline kirjanikeseltskond, millesse kuulus Eesti, Leedu, Rootsi ja Suurbritannia esindajaid, Emajõe-äärset Palupõhja looduskooli Alam-Pedja looduskaitsealal, lähteülesandeks sellest kogemusest inspireeritud tekstide loomine. Ettekandes vaadeldakse ajas ja kohas täpselt lokaliseeritava sooelamuse vahendusi, mis on koondatud kogumikku „Metsik sõna: Prima Vista kirjanike rabaretk 2015“, keskendudes kirjanike enesepositsioneerimisele soos ning looduse kirjeldamisel domineerivatele joontele. Kommentaaride kontekstualiseerimiseks kasutatakse näiteid soode kujutamisest 20. sajandi eesti luules.

Valdo Valper

„MINU MAASTIKUD“. EKSPERTHINNANG

Eesti Kirjandusmuuseum, Eesti Rahvaluule Arhiiv

valdo.valper@gmail.com

Eesti Rahvaluule Arhiivi 2015. aasta kogumisvõistlus „Minu maastikud“ kujunes oodatult edukaks. 300 kirjasaatja poolt läkitatud üle 2100 lehekülje ning 1100 foto erinevaist paigust üle Eesti ja kaugemaltnki näitasid, et koha-teema on inimestele tähtis. Toodud numbrid poleks ilmselt nii suured, kui kogumisvõistluse peakorraldaja poleks aasta jooksul teemat aktiivselt üleval hoidnud regulaarsete postitustega võistluse facebooki-lehel. Korrespondentide ja vastuste hulka tõstis ka asjaolu, et Viljandi kultuuriakadeemias loetava kohapärimuse-loengu arvestuse saamiseks oli kohustuslik „Minu maastike“ küsitluskava täitmine või selleainelise intervjuu tegemine. Vastajaid aitas nimelt 14 punktist koosnev küsitluskava, kus pöörati tähelepanu ka nendele maastikutunnetusega seotud aspektidele, mis esmalt igaühele ehk ei meenuki – negatiivsed maastikud, unenäopaigad jm. Vastajate hulgas oli n-ö professionaalseid kirjutajaid – kodu-uurijaid, õpetajaid, ajakirjanikke, kui ka neid, kelle jaoks see oli elu esimene kaastöö Kirjandusmuuseumile.

Ise osalesin aktsioonis sisulisemalt alg- ja lõppfaasis – esmalt küsitluskava koostamisel, lõpuks saadetiste lugemisel ja hindamisel. Ettekandega proovin kirjeldada muljeid, mida andis see küllaltnki kogukas teksti- ja pildimass.

MINU MAASTIKUD

Eesti Rahvaluule Arhiivi kogumisvõistlus 2015

Maastik on aja jooksul muutunud, ning on eriilmeline ka siin ja praegu: linnamaastikud tänavate, hoonete ja parkidega; külamaastikud talude, aiamaade ja põldudega; ääremaad soode, metsade ja mererandadega; minevikumaastikud hooneasemete, vanade teede, elu- ja matmispaikadega; kujuteldavad maastikud, kus rännatakse kirjanduse, kunsti või unenägude kaudu.

Üks maastikutüüp ei välista teist, need paiknevad vaheldumisi ja kohati segunevad. Isiklike kogemuste põhjal on igaühel kujunenud oma, mitmesuguseid paiku ja radu sisaldav maastik, mille lahutamatuks osaks on tunded ja tajuelamused. Üks ja sama inimenegi näeb ümbrust elu jooksul erinevalt, sõltuvalt liikumisvõimalustest ja rollist – on ta siis parajasti laps, tudeng, sõdur, põllumees, õpetaja, lapsevanem, vanur, seeneline, jalgrattur või hoopis kodu-uurija, muusik, kirjanik vms.

Kogumisvõistlusele ootame lugusid, mäluilpe ja kogemusjutte, mis võivad kuuluda traditsioonilisse (koha)pärimusse või olla ka täiesti isiklikku laadi. Need lood võiksid seostuda Sulle oluliste paikadega maastikul ja seda kõige laiemas tähenduses. Kõigile suunavatele küsimustele ei pea tingimata vastama – võid valida enda jaoks kõnekamad või kirjutada ka muudel maastiku või kohtadega seotud teemadel.

Vastustele palume juurde lisada täpsustavaid andmeid selle kohta, kus kirjeldatud paigad asuvad (küla nimi, talu nimi, võimalusel ka kaugus ja asend talu või mõne püsivama loodusobjekti suhtes). Samuti on väga oodatud fotod, joonistused, skeemid, kaardid, mis aitaksid paigast või maastikust avarama ja elavama ettekujutuse saada.

Lisaks kogumismoodulile „Kratt“ on võimalik nii vastuseid küsimustele kui vabas vormis lugusid saata e-kirja teel aadressile kratt@folklore.ee märksõnaga „Minu maastikud“. Samuti võib need läkitada käsikirjaliste saadetistena Eesti Rahvaluule Arhiivi: Vane muise 42, 51003, Tartu. Lisateavet küsitluskava kohta saab telefonil 7 377 730. Soovi korral on võimalik seada oma vastustele kasutuspiiranguid, täpsemad juhendid selleks asuvad küsitluse lõpus.

Juba saabunud kaastöödest postitame näiteid ka kogumisvõistluse Facebooki-lehel www.facebook.com/minumaastikud.

1. Isiklikult tähtsad kohad

millised paigad on sinu jaoks tähtsad või erilised? Millistes kohtades käid sageli ja kuhu tahaksid ikka ja jälle tagasi minna? Miks?

2. Lapsepõlvemaastikud

Millised paigad või maastiku osad on sulle lapsepõlvest (või noorusajast) kõige erilisemalt või selgemini meelde jäänud? Miks? Meenuta palun mõnda toredat sündmust, olukorda või tegevust nende paikadega seoses.

3. Traditsioonide või tegevustega seotud maastikud

Millised on sinu, su perekonna või kogukonna jaoks kindlate sündmuste või traditsioonidega seotud paigad (kus käiakse näiteks pulmade, sünnipäevade, matuste, kalendritähtpäevade või teiste tähtsate sündmuste puhul)? Võimalusel kirjelda mõnda meeldejäädavat koosviibimist või sündmust.

4. Meeldejäävate sündmustega seotud kohad

Kas sulle meenub paiku, millega on seotud mõni naljakas, romantiline või muidu meeldejääv juhtumine, sündmus, olukord? Kirjuta mõnest sellisest loost.

5. Kohanimed

Milliseid meeldejääva nimega paiku (näiteks mägesid, kive, põlde, metsi, hooneid, teid jne) sa tahaksid esile tuua? Kas oled ise või on keegi sinu lähikonnast kohtadele nimesid andnud või mõne paiga ümber nimetanud? Mille järgi nimi on antud? Palun too näiteid.

6. Päritud maastikud

Milliste paikadega seoses meenub mõni rahvajutt või „legend“? Kuidas oled neisse paikadesse sattunud, mida oled seal ise kogunud? Kes, millal ja mida on nendest paikadest sulle kõnelenud?

7. Kohtadega seotud tundmused

*Millised kohad või maastiku osad on sulle meelde jäänud seoses taju-
elamustega (näiteks mäletad eredalt lõhna, värve, maitset, häält, tunnet jne)? Palun kirjelda neid kohti ja nendega seotud mälestusi või kogemusi.*

8. Negatiivsed kohad

Kas on kohti, kus on sul halb olla? Milliste kohtadega on seotud ebameeldivaid sündmusi? Milliseid kohti oled kartnud või vältinud? Miks?

9. Eksimine

Kas oled mõnes kohas ära eksinud? Miks see juhtus? Kus? Millal? Kuidas olukord lahenes?

10. Mõistatuslikud maastikud

Millistes paikades oled kogenud midagi imelikku, kummalist või mõistatuslikku (näiteks häält, valgust, olendeid jmt)? Kirjelda palun.

11. Pühad maastikud

Millised kohad või maastiku osad on sinu jaoks pühad, tervendavad või erilise väega? Millal sa seal käid? Kui võimalik, siis palun jaga ka seda, mida neis paigus teed, tunned, koged.

12. Kujuteldavad maastikud

Missugused paigad või maastikud on sinu jaoks olulised või kõnekad kirjanduse, kunsti, fotode, filmide, muusika, kellegi juttude kaudu? Milliseid seoseid need on tekitanud?

13. Unenäomaastikud

Millised paigad või maastikud on sinu unenägudes? Milline suhe on sul nende kohtadega? Kuidas on seotud füüsiline maastik unenäomaastikuga? Kas oled mõnda rahvajuttude või legendidega seotud kohta unes näinud? Too palun näiteid.

14. Kadunud, muutunud, nostalgilised paigad

Kirjelda või meenuta kohti või maastikke, mis on sulle olulised, aga kus sa ei saa enam käia. Näiteks paigad, mida enam alles ei ole, mis on tuntavalt muutunud või mis on sinust (nt elukoha vahetuse tõttu) kaugel jäänud. Mis on põhjustanud oluliste kohtade kadumist? Kuidas suhtud muutunud ümbrusse, kuidas oled kohanenud?

Eesti Rahvaluule Arhiiv ootab maastikukogemusi ka edaspidi – portaali kratt.folklore.ee kaudu, e-postiga: kratt@folklore.ee või posti teel: Eesti Rahvaluule Arhiiv, Eesti Kirjandusmuuseum, Vanemuise 42, 51003 Tartu.

Pr. Tuglas

J. Van der

9 789985 865460

Jaan Vahtra „Maastik majadega“. Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus

